

Prizadevanja konzorcija COSEC za odprto znanost¹

Herman Erčulj
Narodna in univerzitetna knjižnica
Herman.Erculj@nuk.uni-lj.si

Slovenija je podpornica odprte znanosti in odprtega dostopa že vrsto let. O tem denimo priča dokument Nacionalna strategija odprtega dostopa do znanstvenih objav in raziskovalnih podatkov v Sloveniji 2015-2020,² ki je nastal leta 2015. "Načrt S"³, katerega podpisnica je tudi ARRS, v luči tega dokumenta za Slovenijo ne pomeni tolikšnega šoka kot za nekatere druge države (Črka "S" v "Načrtu S" pomeni šok, ang. Shock), je pa veliko bolj šokanten v globalnem smislu. Da bi namreč dosegli cilj "Načrta S", tj. popoln in takojšnji odprti dostop, moramo delovati skupaj tako na državni kakor tudi na mednarodni ravni; vsi deležniki – financerji, knjižnični konzorciji, raziskovalne institucije, univerze, avtorji in založniki – moramo prispevati svoj kamenček v mozaiku odprtega dostopa.

Preoblikovani dogovori

Ključni izziv in odgovornost konzorcija COSEC (Narodna in univerzitetna knjižnica) je zagotoviti predvsem stroškovno ugoden prehod v odprti dostop. Pot pred nami je zahtevna, saj je bilo v letu 2018 zgolj 27% prispevkov slovenskih dopisnih avtorjev (ang. corresponding author) objavljenih v odprtem dostopu.⁴ Da bi se ta delež zvišal na 100%, poskušamo knjižnični konzorciji z založniki doseči t.i. **preoblikovalne pogodbe oz. dogovore** (ang. transformative agreement).⁵

Cilj preoblikovalnih pogodb je preoblikovanje hibridnih časopisov v časopise zlatega oziroma popolnega odprtega dostopa. Težava hibridnih časopisov je **dvojno plačevanje** (ang. double dipping), saj je en del prispevkov naročniški drug pa odprto dostopen, za kar morajo avtorji oziroma njihove institucije plačati **stroške objav prispevkov** (ang. article processing charge, APC). Ko torej institucija plača za dostop do takšne publikacije, lahko ponovno plača tudi tisti del prispevkov, ki je že bil plačan v obliki APC-jev. **Preoblikovalne pogodbe odpravijo te anomalije**, saj institucije z

njimi za enak ali podoben finančni vložek poleg pravice do branja, ki je bila značilnost klasičnih naročniških pogodb, pridobijo tudi pravico do objavljanja,⁶ denimo v obliki vavčerjev za APC-je,⁷ s tem pa se poveča tudi število objav v odprtem dostopu. Ko bo število odprtih objav v določenem znanstvenem časopisu doseglo dovolj velik delež, se bo časopis preoblikoval iz hibridnega v povsem odprto dostopnega. Preoblikovalne pogodbe bodo s tem dosegle svoj cilj in postale nepotrebne, pogodbe pa bodo tedaj vključevale zgolj element objav.⁸

Doseganje preoblikovalnih dogovorov z založniki je težavno, saj se nekateri nočejo odpovedati tistemu, kar poskušajo takšni dogovori odpraviti – tj. **dvojnemu plačevanju** –, drugi – predvsem manjši, vendar zato nič manj pomembni založniki – pa za to **nimajo finančnih, tehničnih, kadrovskih in drugih sredstev**. Preoblikovalni sporazumi namreč pomenijo spremembe ustaljenih načinov delovanja konzorcijev in založnikov, zato je **sodelovanje in skupno reševanje težav** ključno. Ni enega modela preoblikovalnega sporazuma, ki bi ga lahko uporabili pri vseh založnikih, ampak je primernost modela odvisna od vsakokratnih konkretnih okoliščin (število objav slovenskih avtorjev pri založniku, dosežani stroški naročnin, statistike uporabe e-virov ipd.).

Druga prizadevanja

Konzorciji poskušamo izpogajati tudi druge nekoliko manj odmevne, vendar prav tako pomembne elemente dogovorov z založniki: **ohranjanje materialnih avtorskih pravic avtorja, objave prispevkov pod licencami CC-BY**,⁹ **transparentnost pogodb** (večina dogovorov konzorcija COSEC že sedaj ne vsebuje členov o zaupnosti) in **objavljanje**

v repozitorjih brez časovnega odloga oz. embarga. Slednje je pomembno predvsem pri časopisih, ki so v celoti naročniški oziroma v katerih prispevka ni mogoče objaviti v odprtem dostopu proti plačilu stroškov objave. V takšnih časopisih gre za t.i. zeleni odprti dostop. Časopis in vsi prispevki ostanejo sicer naročniški, avtor pa ima možnost oddati prispevek – ali eno izmed njegovih različic (preprint ali postprint) – v repozitorij. Cilj je, da se ukine časovni odlog oddaje prispevka v repozitorij, kjer ta obstaja.

Aktualne ugodnosti objav prispevkov v odprtem dostopu

Knjižnični konzorciji poskušamo vzpostaviti možnost za to, da avtorji na čim bolj enostaven in stroškovno učinkovit način objavljajo svoje prispevke v odprtem dostopu. Naš cilj je, da dosežemo z založniki takšne **spozume, da avtorji ne bi niti opazili razlike med objavljanjem v odprtem dostopu in objavljanjem, na katerega so bili navajeni do sedaj**. Vednar to ni vedno mogoče. Vsak preoblikovalni dogovor ima namreč svoje posebnosti in ugodnosti. Da bi avtorji lahko ugodnosti uveljavljali, jih morajo pogosto poznati vsaj do te mere, da vedo, da obstajajo. Pri tem so **ključni knjižničarji**, saj so oni tisti, ki jim lahko posredujejo relevantne informacije. In kje lahko knjižničarji pridobijo **informacije o ugodnostih objav prispevkov v odprtem dostopu?**

Informacije o ugodnostih objav prispevkov, ki smo jih z založniki izpogajali v konzorciju COSEC, lahko najdete na **spletni strani COSEC**.¹⁰ Aktualni dogovor z založnikom **SAGE Publishing** denimo omogoča **20 % znižanje stroškov objav člankov v 196 časopisih**. Te informacije so objavljene tudi na **portalu Mrežnik**,¹¹ kjer pa najdete tudi informacije o ugodnostih, ki so jih izpogajali v drugih knjižničnih konzorcijih (npr. v konzorciju CTK), npr. ugodnosti pri objavah v časopisih založnika **Elsevier** in založnika **American Chemical Society**.●

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna.

Ugodnosti pri objavah prispevkov na portalu Mrežnik

- 1Prispevek s podobnim naslovom in vsebino sva na strokovnem srečanju »Visokošolske Knjižnice: primeri dobrih praks in novosti« (Fakulteta za družbene vede, 12. junij 2019) predstavila Herman Erčulj in mag. Karmen Štular Sotošek. Zaradi velikega zanimanja je dobil mesto tudi v Knjižničarskih novicah.
- 2https://mreznik.nuk.uni-lj.si/static/OdprtiDostop/Nacionalna_strategija_odprtega_dostopa.pdf
- 3<https://www.coalition-s.org/>
- 4Izračun deleža objav v odprtem dostopu je nastal na podlagi podatkov pridobljenih 13. 02. 2019 preko servisa Web of Science. Podatki so dostopni na spletni strani COSEC: <https://cosec.nuk.uni-lj.si/objave-slovenskih-avtorjev>.
- 5V glavnem obstajata dve vrsti preoblikovalnih dogovorov – Beri in Objavi (ang. Read and Publish, RAP) ter Objavi in Beri (Publish and Read, PAR). Meje med tema vrstama dogovorov niso vedno jasne, saj gre pravzaprav za dve skrajnosti v celotnem spektru možnih dogovorov. Razlika med njima je v tem, za kaj se primarno namenja sredstva: če se sredstva porablja za objave prispevkov in je branje tako rekoč brezplačno oziroma všteto v ceno objav, gre za PAR pogodbo, sicer pa gre za RAP pogodbo. Več o tem: <https://scholarlykitchen.sspnet.org/2019/04/23/transformational-agreements/>.
- 6Sredstva, ki so bila prej namenjena zgolj za branje naročniških časopisov, se sedaj preoblikujejo v sredstva za objavljanje v odprtem dostopu.
- 7V primeru, ko je z založnikom sklenjen preoblikovalni sporazum, je stroške objav nesmiselno ločevati od stroškov za branje, saj brez katerega koli od obeh elementov ne moremo več govoriti o preoblikovalnem sporazumu. Zato bolj smiselno kot o APC-jih govoriti o stroških PAR ali stroških RAP, vendar bomo zaradi jasnosti v našem prispevku vendarle govorili o stroških APC.
- 8Cena v klasičnih pogodbah pogosto temelji tudi na zgodovinski porabi sredstev za naročnine tiskov, kar se lahko izraža v obliki členov pogodb, ki obvezujejo institucije, da ohranjajo naročnine na tiske. Knjižnični konzorciji se že dolgo trudimo narediti konec takšni praksi. To je mogoče v preoblikovalnih pogodbah doseči tudi s prenosom sredstev za naročnine tiskov na sredstva za objave. Vendar pa založniki temu pogosto niso naklonjeni.
- 9<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl>
- 10<https://cosec.nuk.uni-lj.si/ugodnosti-pri-stroskih-objav-prispevkov-apc>
- 11<https://mreznik.nuk.uni-lj.si/oa/odprti-dostop-1>